

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ УКРАЇНИ В 1917-1920 РОКАХ

Кірдан Олена Леонідівна

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
20300, вул. Садова, 2, м. Умань, Україна, kirdan_olena@ukr.net

Особливе місце у розвитку української державності, а отже, й освіти, займає період між Лютневою революцією (23 лютого за ст. ст. 1917 р.) і утворенням більшовицької влади (1920 р.) в Україні, дослідження якого допоможе нам краще, з урахуванням методологічних вимог історико-педагогічної науки, вивчити і на новому сучасному рівні повернути з небуття все вагоме, цінне.

Аналізуючи діяльність вищих навчальних закладів, процесів їх реформування в історичному ракурсі, порівнюючи з сучасними підходами до реформування системи управління вищою освітою, ми можемо глибше зрозуміти закономірності становлення системи управління в історичній ретроспективі, а також визначити напрями її подальшого вдосконалення.

Питання реформування системи управління освітою в Україні фрагментарно висвітлювалось у контексті загальних історико-педагогічних досліджень першої третини ХХ століття у працях А.Веселова, Г.Гринька, М.Грищенка, Г.Захаревича, М.Іванова, Я.Звігальського, А.Зільберштейна, С.Постернака, М.Пузанова, Д.Павлова, Я.Ряпко, Г.Терещенко, В.Ястржебського.

Різні аспекти історичного розвитку реформування системи управління освітою в Україні відобразили у своїх працях І.Бураковський, Л.Грицаєнко, В.Немцов, К.Корсак, В.Луговий, М.Кондаков, В.Трощинський, В.Ситнік, В.Юшин, та ін. Детально діяльність міністрів освіти висвітлено у працях І.Лікарчука [4].

У 1917 р. питання вищої освіти вирішувалися на рівні Генерального Секретаріату освіти, який очолював І. Стешенко. З часу проголошення УНР були

розроблені освітні законопроекти. Першим таким документом стала Декларація Генерального Секретаріату від 26 червня 1917 р., яка визначала розвиток народної освіти: формування національної школи, організацію підготовки вчителів та «поміч у згуртуванні їх у професійні товариства» [1, с. 33-34].

Основні напрями діяльності нового уряду в справах освіти передбачали: 1) українізацію освіти (ідея національно-персональної автономії), 2) підготовку плану розбудови єдиної школи (оформлення системи навчальних закладів, в основі якої – принцип наступності), 3) організацію управління системою освіти (ліквідацію шкільних округів (закон 28 грудня 1917 р.), децентралізацію управління, запровадження принципу демократизації в управлінні освітою, підготовку кадрів для управління народною освітою (започаткування вищої школи для підготовки працівників народної освіти, створення з цією ж метою однорічних курсів при Генеральному Секретаріаті Народної Освіти або підготовка відповідних кадрів на базі діючого вищого навчального закладу [4, с. 39]), 4) становлення системи професійної освіти в Україні (чітке розмежування професійної та загальноосвітньої школи, створення Департаменту та Ради професійної освіти), 5) організацію підготовки педагогічних кадрів (забезпечення шкіл учителями, підготовка та перепідготовка вчителя, «формування його як справжнього провідника української національної ідеї» [4, с. 32]), реорганізацію педагогічних закладів освіти (реформування вчительських інститутів, вчительських семінарій і т.д. (закон 14 червня 1917 р.) [4, с. 12-40].

Українізація школи, що була проголошена Генеральним Секретаріатом, не знайшла повного розуміння з боку російської частини вчителів, яку підтримував Тимчасовий Уряд. Тому всі дії у цьому напрямку відбувалися лише за ініціативи українського вчительства, яке об'єдналося у Всеукраїнську Вчительську Спілку.

У період Гетьманату (з квітня по грудень 1918 року) всі державні справи підпорядковувалися жорсткому адміністративному контролю. Освітня галузь не була виключенням. На зміну широкому самоврядуванню приходить централізація освітньої справи (Міністерство освіти нового уряду відійшло від розробленого Генеральним Секретаріатом освіти «Плану управління освітою на Україні»,

затвердженого на вчительському з'їзді (1917) [4, с. 72]). Міністром освіти було обрано професора Київського університету М.Василенка [1, с. 34-35].

Міністерство народної освіти в своїй діяльності керувалося освітніми документами попереднього уряду. Ним було видано ряд документів щодо регламентації діяльності педагогічних навчальних закладів. Так, у циркулярному розпорядженні про навчальні плани вчительських інститутів (27 липня 1918 р.) визначалася головна мета їхньої діяльності. На перше місце ставилося завдання «теоретичної та практичної підготовки вчителів». Увага міністра народної освіти була сконцентрована й на роботі вчительських семінарій (Циркулярне розпорядження Міністерства освіти про плани навчання в вчительських семінаріях від 15 серпня 1918 р.).

Гетьманський уряд продовжив лінію Центральної ради на українізацію школи. Відкривалися українські навчальні заклади: гімназії, початкові школи, вищі заклади освіти, зокрема, Український історико-філологічний факультет у Полтаві, українське відділення Фребелівського педагогічного інституту. У період існування Української держави Гетьмана П. Скоропадського Університет Св. Володимира набув офіційного статусу російського університету Києва. Поряд з ним, у липні 1918 р. було створено Київський український державний університет. При університетах створюються українознавчі кафедри. Університети – Київський, Харківський та Новоросійський – визнаються державними університетами України. Планувалось відкрити університети в Полтаві та Чернігові, український університет у Ніжині. Почала діяльність Академія наук України, очолена В.І.Вернадським [2, с. 35]. Таким чином, період Гетьманату, не дивлячись на кризові явища в народному господарстві та важке політичне становище країни, характеризувався масовим відкриттям навчальних закладів, продовженням політики українізації школи.

Новий уряд – Директорія (грудень 1918 р.), на думку більшості істориків, був неспроможним зосередити зусилля навколо однієї державотворчої ідеї. Основні законопроекти проголошували скасування гетьманських законів, натомість

поновлювали закони Центральної ради, відновлювалася Українська Народна Республіка [1, с. 35-36].

За часів Директорії освітньою галуззю керував П.Холодний, який був призначений Міністром народної освіти. Згодом цю посаду обіймав І.Огієнко, який у недовгий період Гетьманату очолював «Комісію вищих шкіл в Україні». Цей період характеризувався поверненням та дублюванням курсу Центральної ради в розвитку освіти. Відбулась децентралізація освіти (хоча дещо звузились демократичні засади управління освітою та ідеї «національно-персональної автономії»): збільшилась роль територіального самоврядування, учительських спілок, відновили свою роботу шкільні ради. При Міністерстві освіти діяли Департамент та Рада вищої школи.

Міністерство освіти на чолі з І.Огієнком розробило ряд законопроектів з питань підготовки педагогічних кадрів. Так, було акцентовано увагу на підготовці вчителя початкової школи. Для цього планувалось відкрити 28 семінарій, 8 з яких повинні були розпочати діяльність уже з 1 січня 1919 р., а 20 – з 1 липня 1919 р. Дії Міністерства освіти були спрямовані й на підготовку педагогічних кадрів для вищих початкових шкіл, кількість яких зросла удвічі. Поряд з цим намічалось відкриття ряду вчительських інститутів.

У 1919 р. владу в Україні захопили більшовики. 6-10 березня 1919 року на III Всеукраїнському З'їзді Рад було прийнято Конституцію та проголошено утворення УСРР [3, с. 99-100]. З 1919 р. на території радянської України починає діяти Народний комісаріат освіти, що відповідав за розвиток шкільної, середньої та вищої освіти.

У березні 1919 р. наркомос УСРР розпочав демократизацію управління вищою школою. Вона звелася, однак, до скасування вузівської автономії, яка існувала і в царські часи. Запроваджувався інститут комісарів, які користувалися у вузах повною владою. Комісарів призначав наркомос. Факультетські ради до революції мали широкі права, аж до вибору ректорів таємним голосуванням. Наявність комісарів зводила ці права нанівець. Самі ради тепер повинні були складатися наполовину з представників студентства. В університетах скасовувалися всі так звані «буржуазні пережитки», а самі вони втратили будь-яку автономію: було ліквідоване керівництво

університетів (ректори, проректори), замість них вводилась посада комісара вузу, крім цього, відмінялись всі вчені ступені та звання. Радянський уряд ставив за мету повне підпорядкування університетів завданням соціалістичної революції. Проте, навіть у такому вкрай обмеженому вигляді університети, на думку керівників Наркомату освіти УСРР, не мали права на існування. Вони були оголошені «буржуазними» центрами, яким не місце у новому комуністичному суспільстві.

Нова політика зумовила ряд змін у галузі освіти. Вивчення та аналіз архівних документів свідчать, що значного реформування зазнала вища освіта, зокрема педагогічна. Так, справами вищої освіти у м. Києві займався новостворений підвідділ вищої школи Губвно [6; 7]. На нього була покладена відповідальність за розробку плану злиття споріднених факультетів вищих навчальних закладів (30 грудня 1919 р.). На засіданні ради підвідділу вищої школи від 9 січня 1920 р. було порушено питання про керівництво вузами у м. Києві, скасування інституту комісарів, передачу відповідальності за справи кожного окремого вузу факультетським радам, господарським комітетам, об'єднаним засіданням президіумів навчальних закладів, які зобов'язувалися подавати протоколи засідань на затвердження підвідділу вищої школи. У вищих навчальних закладах відмінялася плата за навчання [8, арк. 8, 12, 23].

У результаті кардинальної реформи вища освіта УСРР почала суттєво відрізнялася від вищої школи в радянській Росії. Зокрема, у РСФРР університети, хоч і втратили своє значення, ліквідовані не були і працювали у Москві, Ленінграді та інших російських містах. Уніфікація стала одним із найважливіших завдань політики радянської влади в освітній галузі на рубежі 1920-30-х рр. Необхідно було перебудувати всю вищу систему освіти за єдиним російським зразком.

Відсутність класичної університетської освіти призвела також до зменшення кількості наукових і професорсько-викладацьких кадрів, втрати університетських освітніх і наукових традицій та падіння загального рівня вищої освіти, адже за весь період після закриття університетів їм не було знайдено рівноцінного замітника. Загалом, стала очевидною неспроможність радянської влади успішно організувати діяльність вищих навчальних закладів, не спираючись на позитивний досвід

дореволюційної вищої освіти. Проте, розукрупнення збільшило кількість вищих навчальних закладів порівняно з довоєнними роками. Наприкінці 1920 р. в Україні налічувалося 38 інститутів, у них навчалося 57 тис. студентів. За рік було випущено близько 3 тис. спеціалістів.

Отже, у 1917-1920 роках відбулися пошуки щодо побудови системи національної освіти і, зокрема, вищої школи. Зміни урядів, складна політична ситуація, боротьба різних соціальних і партійних угруповань наклали відбиток і на розвиток вищої освіти.

Таким чином, період 1917-1920 рр. в історії вищих навчальних закладів України відзначився вагомими зрушеннями. Для освітянської політики урядів характерною була зміна принципів управління освітою: децентралізація (Центральна Рада), централізація (доба Гетьманату) та повернення Директорією децентриських позицій в управлінні вищою освітою. Спостерігаємо перші спроби (на офіційному рівні) створення єдиної системи навчальних закладів, провідним принципом якої став принцип наступності. Характерною рисою зазначеного періоду була розробка концептуальних положень національної школи (І.М.Стещенко, П.Огієнко, П.І.Холодний та ін.). Політика урядів в освітній галузі була спрямована на збільшення кількості середніх професійних та вищих навчальних закладів (професійних шкіл, семінарій, курсів, інститутів й т. ін.). На формування системи управління вищими навчальними закладами значний вплив справляли державно-управлінські рішення, які у 1917-1920 рр. знайшли свій вияв у впровадженні статутів, положень, методичних матеріалів стосовно діяльності закладів освіти, що сприяли розвитку вищої освіти в Україні.

Література:

1. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.). – К.: ІЗМН, 1998. – 328 с.
2. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст.: Навч. посіб. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.

3. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України / Ред. Я. Грицака, О. Романів. – Львів: Вид-во Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1992. – 230 с.
4. Лікарчук І.Л. Міністри освіти України: В 2-х т. – К.: Видавець Ешке О.М., 2002. – Т.І: (1917-1943 рр.). – 328 с.
5. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.). – К.: Либідь, 1992. – 196 с.
6. Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України. Матеріали про реорганізацію вищих учбових закладів і відкриття нових (декрети, постанови, проект статуту Української академії наук в Києві і пояснююча записка до нього, протокол засідання підвідділу вищої школи Київського Губ наросвіти, окремі міркування)... (1919–1920 рр.). – Ф. 166, оп. 1, сп. 276, 66 арк.
7. Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України. Матеріали про роботу Київського губвідділу Наросвіти (накази, звіти, інструкції, плани, програми, кошториси, списки учбових закладів, витяги з протоколів та ін.) (22 грудня 1919 – 21 жовтня 1920 р.). – Ф. 166, оп. 1, сп. 152, 170 арк.
8. Державний архів Київської області. Об управлени и организации работы высших учебных заведений г. Киева. Протоколы заседаний коллегии и советов подотделов Губно (1919-1920). – Ф. р-142, оп. 1, сп. 69, 134 арк.

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ УКРАЇНИ В 1917-1920 РОКАХ

Кірдан Олена Леонідівна

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
20300, вул. Садова,2, м. Умань, Україна, kirdan_olena@ukr.net

У статті охарактеризовано суспільно-політичні та організаційно-педагогічні процеси реформування системи управління вищими навчальними закладами України у 1917-1920 рр.